

ХОРИЖИЙ ТИЛНИ ЎҚИТИШДА НОФИЛОЛОГ ТАЛАБАЛАРНИНГ КАСБГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ОЎЗАКИ НУТҚ КЎНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Норматова Нуржамол Норматовна
Самарқанд давлат чет тиллар институти доцент в.в.б., PhD

Аннотация: Мазкур мақолада нофилологик йўналиш талабаларининг хорижий тилидаги касбга йўналтирилган оғзаки нутқ кўникмаларини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари, уларда ўз фикр-мулоҳазаларини эркин баён этиши ҳамда суҳбатдош томонидан узатилаётган хабар ёки маълумотларни эшитиши орқали қийинчиликларсиз тушуниши, яъни тилдан коммуникатив мақсадларда фойдалана олиши номутаносиблиги, уларда ушбу компетенцияни такомиллаштириши орқали ўз касбий мутахассислиги доирасида мулоқот қилишга ўргатиши масала ва муаммолари ёритилади. Бунда олий таълим босқичидаги хорижий оғзаки нутқ кўникма ва малакаларини ривожлантириши, жараённинг психолингвистик хусусиятларини назарда тутган ҳолда, специфик (хусусий) ва ўхшаш (умумий)лик асосида систематизациялаш орқали амалга ошириши принциплари илгари сурилади.

Калит сўзлар: коммуникативлик, психолингвистика, танқидий фикрлаш, нутқ вазиятлари, мантиқийлик ва узвийлик, идентификациялаш.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ-НЕФИЛОЛОГОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Норматова Нуржамол Норматовна,
Самаркандский государственный институт иностранных языков доцент,
PhD

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности развития профессиональных навыков говорения студентов-нефилологов на иностранном языке, несбалансированность их способности свободно выражать свое мнение и без затруднений понимать сообщение или информацию, передаваемую собеседником, то есть выделены диспропорция в их способности использовать язык в коммуникативных целях, в которой они обладают данной компетенцией, и проблемы обучения общению в рамках своей профессиональной специальности путем совершенствования. Выдвигается принцип развития иноязычных умений и навыков устной речи на этапе высшего образования, систематизации на основе видового (конкретного) и сходного (общего) с учетом психолингвистических особенностей процесса.

Ключевые слова: коммуникативность, психолингвистика, критическое мышление, речевые ситуации, логика и связность, идентификация.

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF VOCATIONAL SPEECH SKILLS OF NON-PHILOLOGY STUDENTS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Normatova Nurjamol Normatovna
Samarkand state foreign languages institute, Associate Professor, Ph.D

Abstract: In this article, the specific features of the development of the professional speaking skills of non-philology students in a foreign language, the imbalance in their ability to freely express their opinions and understand the message or information conveyed by the interlocutor without difficulty, that is, the imbalance of being able to use the language for communicative purposes, in which they have this

competence issues and problems of teaching to communicate within the scope of one's professional specialty through improvement are highlighted. In this, the principle of systematization on the basis of specific (special) and similar (general) is put forward, taking into account the psycholinguistic features of the process, developing the skills and qualifications of foreign oral speech at the stage of higher education.

Keywords: communicative, psycholinguistics, critical thinking, speech situations, logic and coherence, identification.

Кириш. Олий таълимда хорижий тилларни ўқитишнинг асосий мақсадлари тил ўрганувчиларнинг билим даражасига, касбий йўналишларига қараб фарқланади. Бунда талабаларга инглиз тилини ўқитиш уларнинг таълим йўналишларини назарда тутган ҳолда I босқичда асосан ўқиш кўникмасини ривожлантиришга, ўз касбий соҳаси доирасида хорижий адабиётларни ўқиб тушунишни йўлга қўйишдан иборатдир. Бироқ, машҳур инглиз методисти С.Гох таъкидлаганидек, “таълим оловчи ҳар қандай хорижий тилни ўрганиш жараёнига киришиши биланок, биринчи навбатда унда ушбу тилда гапириш ва сўзлашиш эҳтиёжи пайдо бўлади” [3; 46-б.].

Адабиётлар шарҳи. Давлат таълим стандартларида ОТМ талабаларининг хорижий тилда турли мунозара ва муҳокамаларда иштирок этиши, унда ўз позициясини далиллаб бера олиши ва бошқа фикрларга танқидий фикр билдириши асносида сўзлашув фаолиятининг монолог, диалог ва полилог шакллари эгаллаши назарда тутилади. Нофилологик йўналиш I босқич талабаларининг умумий минимумда 350 та актив ҳамда 350 та пассив, касбий лексикасида 100 та актив – жами 800 та лексик минимум (нутқ кўникмалари, турғун сўз бирикмалари, клише ва касбий терминлар)га эга бўлиши талаб этилади.

Ушбу жиҳатлар нофилолог-талабаларнинг хорижий тилдаги оғзаки нутқини ривожлантириш долзарблигини, ушбу кўникмаларни такомиллаштиришда тил ўрганувчиларнинг ўз фикр мулоҳазаларини ифодалаш ва танланган тил материаллари бирлигини касбга йўналтирилган ҳолда фаоллаштириш, ўзгалар фикрини тинглаб тушуниш мақсадларини гапириш (мулоқот) амалиётига бирлаштирган ҳолда алоҳида ёндашувларни тақозо этади.

Халқаро CEFR мезонлари бўйича олий таълим талабаларининг оғзаки нутқ кўникмаларини эгаллаш даражаси B1/B2 параметрларига мувофиқ келиши назарда тутилади. Мазкур мезоннинг миллий узлуксиз таълим тизимидаги жиҳатлари ўзбек методист олимларидан Ф.М. Рашидова томонидан батафсил таҳлил этилган [9; 84-б.]. Бунда оғзаки нутқ фаолияти кўникмаларини эгаллаш мазмуни қуйидагиларни ўз ичига олади (1.1-жадвал):

1.1-жадвал.

Гапириш нутқ фаолиятини эгаллаш параметрлари

B1	Ишда, мактабда, ҳордиқда ва ҳоказоларда юзага келадиган турли мавзуларда адабий тилда берилган аниқ хабарларнинг асосий ғояларини тушуна олади. Тили ўрганилаётган мамлакат ҳудудида бўлиш эҳтимоли туғилганда юзага келиши мумкин бўлган кундалик вазиятларда суҳбат кура олади. Муайян мавзуларда мулоқотга кириша олади. Ўз таассуротлари, интилишларини баён эта олади; турли воқеа-ҳодисалар ҳақида ўз фикрларини асослаб бера олади. Келажак режалари ҳақида мулоқот қила олади.
B2	Мавҳум ва ўзига хос мавзулар бўйича мураккаб хабарларнинг умумий мазмунини, шу жумладан юқори ихтисослаштирилган оғзаки нутқни тушуна олади. Хорижий тилда спонтан ва ортиқча паузаларсиз гапира олади; тили ўрганилаётган мамлакат сўзлашувчилари билан қийинчиликларсиз мулоқот кура олади. Турли ижтимоий мавзуларда аниқ, батафсил нутқ сўзлай олади ва қўйилган асосий муаммо бўйича ўз фикрларини, мавжуд далилларни асослай олади. Воқеа-ҳодисаларнинг афзалликлари ва камчиликларини баён эта олади.

Бунда “гапириш” бўлимида “монолог” ва “диалог” ички қисмларига ажратилган ҳолда талабалар эгаллаши лозим бўлган кўникма ва малакалар келтириб ўтилади. Диалогик қисмда муҳокама, музокара (дебат)ларда қатнашиш, монологик нутқда эса маъруза қилиш, унда ўз фикрларини асослаш, мавзу бўйича тақдимот ўтказиш ва мақолани умумлаштириш ва хулоса қилиш кўникма ва малакаларига эга бўлиши лозимлиги кўрсатилган. Лекин, мазкур йўналишлар бўйича талабаларга касбий соҳасидан келиб чиққан ҳолда тавсия ва кўрсатмалар бериш ҳамда уларни ушбу мураккаб босқичларга амалий тайёрлаб бориш бўйича ишчи дастурлари ва табиийки, ўқув адабиётларида етарлича манбаа топилмади.

Тинглаб тушуниш бўйича В2 билим даражасига қўйилган талабларда талаба радио ва телерепортаж, янгиликлар, интервьюлар, ҳужжатли филм ва ҳокозоларни тинглаш (томоша қилиш) орқали ўрганилаётган тил эгасининг тасмага ёзилган овозини, шунингдек маъруза, тақдимот ва мунозараларни тинглаб тушуна олиши ва гапириш нутқ фаолиятида улардан бевосита ўзи ҳам фойдаланган ҳолда мулоқот қилиши лозимлиги акс этган.

Муҳокама ва натижа. Тинглаб тушуниш бўлимида (В2 даражаси учун таълим мазмуни қисмида) ривожлантириш назарда тутилган кўникмалар сирасида умумий қазмунни, тафсилотларни тушуниш ва айрим маълумотларни олиш учун тинглаш ва тушуниш кўникмалари кўрсатиб ўтилган. Намунавий дастур бўйича В2 билим даражасидаги нофилологик йўналиш талабаларининг тинглаб тушуниш ва гапириш нутқ фаолияти кўникма ва малакаларига қуйидагича талаблар қўйилганини кўриш мумкин (1.2-жадвалга қаранг):

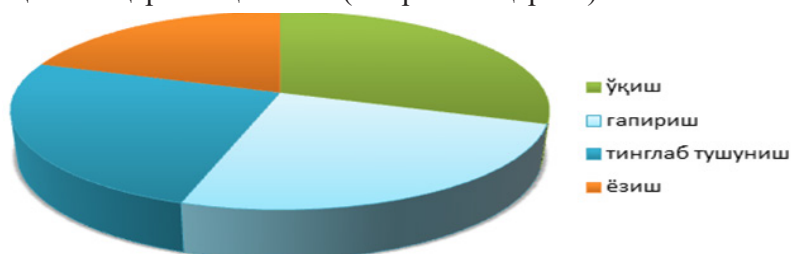
1.2-жадвал.

“В2” билим даражасида талабаларнинг нутқий компетенциясига қўйиладиган талаблар

ТИНГЛАБ ТУШУНИШ	ГАПИРИШ
Кенг қўламли нутқ ёки қатор мураккаб фикрлар баёнини; маъруза, нутқ, баёнот, тафсилотли йўриқномалар, илмий ва ихтисослик тақдимотлари, сўров ва фикрларнинг моҳиятини; эълон ва хабарлар; таниш ва нотаниш контекстдаги мураккаб аутентик нутқни; ўрганилаётган тил эгаси бўлган сўзлашувчиларнинг суҳбат ёки мунозарасининг аксарият қисми; радио, интернет ва телевидение дастурлари, интервьюларнинг аксарият қисмини тушуна олади.	Диалог: Ўрганилаётган тилда сўзлашувчилар билан мулоқотга киришиш; олдиндан тайёргарлик кўрилмаган жонли муҳокама ва мунозара юритиш; ўз соҳаларига оид интервьюда иштирок эта олиш; битимга келишув ёки муаммо ечимини расмийлик ва хушмуомилалиқдан фойдаланиш; расмий муҳокама доирасида ўз фикр ва мулоҳазаларини аниқ ифодалаш; ўз ҳамкорлари билан музокара юритиш; маълум масала юзасидан маданий тартибга амал қилиб маълумот ёки илтифот сўраш; муҳокамаларда ўз фикрларини асослаш, ўзгартириб талқин эта олиш ва тузатиш; расмий доираларда (масалан, семинар ва ҳокозолар) хос равишда савол-жавоб қилиш. Монолог: Маълум мавзу бўйича яхши тақдимот қилиш; ўз соҳаси бўйича маълумотларни аниқ ва батафсил баён этиш; маълум мавзу бўйича оғзаки маъруза қилиш; мақола, маъруза ёки муҳокама юзасидан аниқ умумлашган хулоса қилиш; таниш мавзуга оид қараш ёки фикрни ривожлантириш, далиллар, мисоллар келтириш орқали асослаш.

ДТСда гапириш кўникмаларини “оғзаки мулоқотни амалга” оширувчи нутқ фаолияти сифатида ривожлантириш нофилологик йўналиш талабалари учун бир қанча мақсадларни кўзда тутаяди: “хорижий тилларни ўқитишдан асосий мақсад – бўлғуси мутахассисларда кундалик ҳаёт, илмий ва касбий фаолиятларида хорижий тилда ёки бир неча тиллардан эркин фойдаланувчи мутахассисларни тайёрлаш. Шу билан бирга, уларда... билим ва кўникмаларни... ОТМни битиргандан кейин ҳам ривожлантириш ҳамда умумий ва соҳага оид илмий мавзуларда мантикий фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришдан иборат”.

Шунингдек, мазкур ДТСда нутқ фаолияти турларини ривожлантиришда қўйилган мақсадларга эришишда ДТС ҳар бир аудитория машғулотида нутқ фаолияти турлари учун вақт тақсимоли қуйидаги нисбатда бўлишини кўзда тутаяди: Тинглаб тушуниш – 25%; Гапириш -25%; Ўқиш - 30%; Ёзиш - 20% Демак, тинглаб тушуниш ва гапириш нутқ фаолияти кўникмаларини ривожлантириш ўзаро узвий ва узлуксиз амалга оширилганда, аудитория машғулотларида тинглаб тушуниш ва гапириш нисбатининг умумий ҳисоби 50 фоизни ташкил этади. Яъни, асосий урғу вақт тежамкорлигига эришиш баробарида, ушбу йўналишда сифат кўрсаткичини ошириш имкониятига қаратилади. Буни қуйидаги чизма орқали изоҳлашга ҳаракат қиламиз (1.1-расмга қаранг):

1.1 расм. Инглиз тилидан аудитория машғулотларида нутқ фаолияти турларини ривожлантириш бўйича вақт тақсимоли

Чизмада акс этганидек, гапириш нутқ фаолияти тинглаб тушуниш билан умумийлаштирган ҳолда комплекс ривожлантирилганда аудитория машғулотининг асосий қисмини ташкил этади, демакки, алоҳида ёндашув ва махсус тайёргарликни талаб этади. Нофилологик йўналиш талабаларида оғзаки нутқ кўникмаларини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусияти, уларда ўз фикр-мулоҳазаларини эркин баён этиш ҳамда суҳбатдош томонидан узатилаётган хабар ёки маълумотларни эшитиш орқали қийинчиликларсиз тушуниш, яъни тилдан коммуникатив мақсадларда фойдалана олиш даражасига олиб чиқиш, ўз касбий мутахассислиги доирасида мулоқот қилишга ўргатиш ҳисобланади. Ушбу вазифани амалга оширишда Е.Н.Соловова қуйидаги нутқ малакаларини ўзлаштириш лозимлигини кўрсатиб ўтади [10; 155-б.]:

-мулоқот жараёнида юзага келадиган нутқ вазиятларига тўғри ва тезда мослаша олиш;

-мулоқотни адекват юзага келтириш, қўллаб қувватлаш ҳамда яқунлаш;

-баёнотнинг мақсадини аниқлаш ва уни мантикий ва узвийликда тузиш;

-фикрни ифодалашда тўғри воситаларни танлаш, касбий атамалар (терминлардан) фойдаланиш;

-ўз нуқтаи назарини баёнот мақсадидан келиб чиққан ҳолда исботлай олиш, ҳимоя қилиш ҳамда муҳокама қила олиш;

-мунозара ва баҳсларда, реал вақт кесимида содир бўлаётган жараён воқеа-ҳодисалар ҳақида ўз муносабатини тасвирлаш;

-ўрганилаётган хорижий тилдан ўз касбий соҳаси доирасида фойдаланиш.

Тинглаб тушуниш жараёнидаги специфик жиҳатлар маълумотнинг перцептив таҳлил қилиш кўникмаларида намоён бўлади. Бунда қабул қилинаётган маълумотнинг сенсор ва перцептив-маъновий синтези амалга оширилади. Яъни, суҳбатдош томонидан узатилаётган товушлар комплексини

ва уларнинг маъновий интерпретациясини муайян дифференциал хусусиятлар ёрдамида бажариш ва таниб олиш (тинглаб тушуниш) жараёнини таъминлаб беради.

Мазкур категориядаги кўникма ва малакалар сирасига қуйидагиларни киритишимиз мумкин:

- фонемаларни таниб (билиб) олиш ва дифференциялаш;
- фонемалар (ва уларнинг турларини) идентификациялаш;
- интонацион ва ритмик структураларни идентификациялаш;
- сўз ясовчи ва шакл ясовчи (грамматик) аффиксация ва флексия ходисаларини дифференциялаш;
- лексик бирлик ва грамматик шаклларнинг омонимик, синонимик ва антонимик хусусиятларини дифференциялаш;
- грамматик шаклни (сўзларда) ажрата олиш;
- неологизмларнинг маъносини аниқлай олиш;
- нотаниш сўзларни контекст мазмунидан келиб чиққан ҳолда англаш, тахмин қила олиш ва сўз ясаш.

Хулоса. Юқоридаги фикр ва хулосаларни умумийлаштирган ҳолда, олий таълим босқичида хорижий оғзаки нутқ кўникма ва малакаларини ривожлантириш, жараённинг психолингвистик хусусиятларини назарда тутган ҳолда, специфик (хусусий) ва ўхшаш (умумий)лик асосида систематизациялаш орқали амалга ошириш лозимлигини тушунамиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Anna–Maria, STOICA. Methods for the assessment of ESP. –New York: UTT, 2006. – 329 p.
2. Bensaci, H. S. An introduction to English for Specific Purposes (ESP). – Algerian University, 2016. –301 p.
3. Goh, C., Teaching speaking in the language classroom. –Singapore: SEAMEO Regional Language Centre, 2007. – 274 p.
4. Жалолов Ж.Ж. Чет тил ўқитиш методикаси. –Т.: Ўқитувчи, 2012. – 320 б.
5. Крупченко А.К., Кузнецов А.Н. Основы профессиональной лингводидактики: Монография. –М.: АПКППРО, 2015. –232 с.
6. Матухина Д.Л. Особенности обучения иноязычному общению студентов лингвистических специальностей на основе коммуникативного подхода. – Томск, 2011.– 251 с.
7. Мильруд Р.П. Методика преподавания английского языка: учеб. пособие для вузов. –М.: Дрофа, 2007. – 253 с.
8. Образцов П. И. Методология, методы и методика педагогического исследования: учебное пособие. – Орел, 2016. –134 с.
9. Рашидова Ф.М. Совершенствование концептуально-методических основ внедрения в систему непрерывного образования Узбекистана (на примере английского языка). Дисс. док. пед. наук, –Т. 2017. – 309 с.
10. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам, Продвинутый курс. –Москва, 2008. – 165 с.